

Krzysztof Pawłowski

Partycypacja społeczeństwa w rewaloryzacji i ochronie zabytków - stan, doświadczenia, potrzeby

Ochrona Zabytków 36/1-2 (140-141), 5-8

1983

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Problemom *Partycypacji społeczeństwa w rewaloryzacji i ochronie zabytków* poświęcona była konferencja zorganizowana przez Polski Komitet Narodowy ICOMOS wspólnie z Ministerstwem Kultury i Sztuki, na Zamku Królewskim w Warszawie, w dniach 2—3 maja 1982 r. Problem aktywnego uczestnictwa społeczeństwa w rewaloryzacji zespołów zabytkowych jest jednym z elementów składowych tzw. Rekomendacji Warszawskiej UNESCO. Potrzeba zorganizowania konferencji wyniknęła z obecnej sytuacji gospodarczej kraju i wzbudziła duże zainteresowanie środowiska konserwatorskiego. Celem spotkania było przedstawienie wybranych przykładów polskich i zagranicznych, w aspekcie możliwości ich zastosowania w naszym kraju. Obszerne sprawozdanie z konferencji zamieściliśmy w numerze 3—4, 1982 „Ochrony Zabytków”. Obecnie pragniemy przedstawić czytelnikom cztery referaty wówczas zaprezentowane: *Partycypacja społeczeństwa w rewaloryzacji i ochronie zabytków — stan, doświadczenia, potrzeby* (prof. dr Krzysztof Pawłowski), *Uwarunkowania społeczne utrzymania historycznych struktur miast w Polsce* (mgr Andrzej Michałowski), *Stosunek lokalnej społeczności do ochrony walorów zabytkowych i krajobrazowych m. Kazimierza Dolnego* (mgr Jerzy Zurawski), *Problem partycypacji w ujęciu socjologicznym* (prof. dr Bohdan Jałowicki) oraz komunikat: *Doświadczenia z rewaloryzacji Szydłowa* (mgr inż. Tadeusz Bors). W kolejnym numerze „Ochrony Zabytków” zamierzamy opublikować wystąpienia z konferencji traktujące o doświadczeniach zagranicznych w zakresie tej problematyki.

The problem of the participation of the society in the revival and protection of monuments was the main theme of the conference organized by the Polish National Committee of ICOMOS held at the Royal Castle in Warsaw, May 2—3, 1982. The question of an active participation of the society in the restoration of historic complexes is one of the elements of the so-called Warsaw Recommendation (UNESCO). According to the organizers the conference was an outcome of, i.a., the present economic situation of the country facing an economic reform; it arose a great interest in the conservation profession. The aim of the meeting was to present a number of foreign examples and to try to have them adopted to the Polish conditions. A comprehensive report of the Conference will be published in nos 3—4, 1982 of "Ochrona Zabytków". Now we wish to present to the Readers four papers delivered at the conference, namely: *The Participation of the Society in the Revival and Protection of Monuments — the Condition, Experiences and Needs* (Krzysztof Pawłowski), *Social Conditions of the Maintenance of Historic Structures of Polish Towns* (Andrzej Michałowski), *The Attitude of the Local Community to the Protection of Historic and Natural Values of Kazimierz Dolny* (Jerzy Zurawski), *The Problem of the Participation from a Sociological Point of View* (Bohdan Jałowicki) and a report *Experiences Gained at the Renewal of Szydłów* (Tadeusz Bors). In the next issue of "Ochrona Zabytków" we are going to publish speeches delivered at the conference and dealing with international experiences in this field.

KRZYSZTOF PAWŁOWSKI

PARTYCYPACJA SPOŁECZEŃSTWA W REWALORYZACJI I OCHRONIE ZABYTEKÓW — STAN, DOŚWIADCZENIA, POTRZEBY

WPROWADZENIE DO DYSKUSJI

Stan

Przyjęty w tytule konferencji termin „partycypacja” określa jej główny cel, jakim jest zwrócenie uwagi na konieczność aktywnego uczestnictwa całego społeczeństwa w ochronie naszego dziedzictwa kulturowego. Akcent położony został na sprawę uruchomienia i udoskonalenia mechanizmów niezbędnych dla pobudzenia i wykorzystania wszelkich społecznych inicjatyw w dziedzinie rewaloryzacji

istniejących zasobów zabytkowych. Główną przyczyną złego, wręcz krytycznego ich stanu, jest generalnie niewłaściwy, często lekceważący stosunek do wszystkich elementów majątku trwałego, w tym również istniejących zasobów zabytkowych. Te tendencje widoczne są zarówno w planowaniu przestrzennym, w którym podejmowano przede wszystkim problem nowych inwestycji, jak i w gospodarce mieszkaniowej, która zaniedbywała wykorzystanie dawnych zasobów.

Objęcie całości zasobów gospodarką komunalną przy nominalnym tylko utrzymaniu tytułu własności oraz sprowadzenie czynszu do symbolicznej wysokości, powodują, że właściciele nie są bezpośrednio zainteresowani utrzymaniem należących do nich obiektów w odpowiednim stanie, ani też nie dysponują odpowiednimi środkami dla pokrycia nawet niewielkich remontów. Lokatorzy natomiast, aby uzyskać pierwszeństwo w pozyskaniu mieszkania nie zapobiegają postępującej degradacji. Zaniedbania wynikają m.in. z katastrofalnego niedorozwoju przedsiębiorstw remontowo-budowlanych oraz niewłaściwej gospodarki materiałowej, która doprowadziła niemal do zaniku produkcji tradycyjnych materiałów budowlanych.

Postępujący proces degradacji technicznej i społecznej istniejących zasobów spowodował, że potrzeby w tym zakresie są ogromne. Szacuje się, iż do 1990 r. modernizacją objętych być powinno ponad 1 milion mieszkań (przy maximum 3 milionach nowo wznoszonych). W bardzo złym stanie znajduje się tysiące obiektów usytuowanych poza zespołami mieszkaniowymi.

Doświadczenia

Obecna sytuacja ekonomiczna Polski pozostaje w pewnej analogii z okresem kryzysu naftowego, jaki dotknął począwszy od 1973 r. wiele krajów Europy Zachodniej. Nastąpiło tam wówczas przewartościowanie wielu postaw i tendencji. Konieczność oszczędnego gospodarowania doprowadziła do znacznego wzmocnienia działalności w ośrodkach staromiejskich. Podjęto ich kompleksową modernizację i rewaloryzację. Liczne przykłady dowiodły, że koszty rewaloryzacji są niższe od tych, jakich wymaga nowe budownictwo wraz z niezbędnymi nakładami na rozbudowę infrastruktury technicznej.

Zadania w zakresie rewaloryzacji zaczęto traktować jako ważny element zagospodarowania przestrzennego miast, gospodarki mieszkaniowej i polityki społecznej. Podjęta została kampania na rzecz „odrodzenia miasta” w tradycyjnej jego strukturze. Sprzyjającym czynnikiem stała się szczególnie krytyczna ocena wielkich osiedli mieszkaniowych, pozbawionych cech indywidualnych i prowadzących do społecznej alienacji.

Hasło „wzrostu zerowego”, które dzisiaj pojawia się u nas w planowaniu przestrzennym, najwcześniej wysunięto w Bolonii. Znalazło to wyraz w sformułowaniu programu maksymalnego wykorzystania niezwykle rozległego ośrodka historycznego, poprzez adaptację obiektów zabytkowych i ich zespołów. Aby zapobiec występującym zjawiskom rugowania dawnych mieszkańców z rewaloryzowanych zespołów, za niezbędne uznano włączenie do tego procesu całej lokalnej społeczności. Zarysowała się dążność do maksymalnego utrzymania tradycyjnego użytkowania obiektów, wyrażająca się w tendencji do unikania przekształcenia form użytkowania z mieszkalnych na inne (biura, instytucje itp.), co uprzednio było nadużywane.

W wielu krajach stworzono specjalne systemy dotacji, pożyczek i subwencji zarówno dla właścicieli, jak i lokatorów domów poddawanych zabiegom re-

waloryzacyjnym. Działania te objęto przywilejami właściwymi dla budownictwa spółdzielczego.

Przyjęto zasadę przeznaczania na potrzeby rewaloryzacji środków z tzw. budownictwa społecznego, wprowadzając je do państwowych programów polepszania warunków mieszkaniowych (np. we Francji). Działaniom tym towarzyszył wielki rozwój przedsiębiorstw remontowo-budowlanych. We Francji w 1979 r. osiągnął on 37,5%, w Austrii 30%, w Szwecji ponad 20% całego potencjału budownictwa. Godny odnotowania jest fakt, że w okresie najostrejszego kryzysu w Portugalii (1975 r.), prace remontowe przekroczyły o 10,5% realizacje nowego budownictwa.

Konserwacja i partycypacja — te dwie podstawowe zasady, które stały się głównymi elementami nowoczesnego warsztatu urbanistycznego, należy rozumieć szeroko. Konserwację, jako dążność do utrzymania wszystkich istniejących wartości, nie tylko kulturowych i ekologicznych, ale również najogólniej biorąc wszelkich wartości materialnych. Partycypację zaś jako niezbędny element dla właściwego planowania zarówno rozwoju organizmów miejskich i ich przebudowy, jak również przejawów życia społecznego. Wobec szczególnego zagrożenia mieszkańców starych dzielnic, ich aktywne uczestnictwo w całości przebiegu procesów rewaloryzacyjnych powszechnie uznaje się za zagadnienie pierwszorzędnej wagi.

Tendencje powyższe zarysowane zostały już w ramach kampanii Międzynarodowego Roku Ochrony Zabytków 1975. Polski Komitet ICOMOS podjął wówczas wiele działań zmierzających do ich popularyzacji w Polsce. Znalazło to konkretny wyraz m.in. we współdziałaniu Ministerstwa Kultury i Sztuki z Centralnym Związkiem Spółdzielni Budownictwa Mieszkaniowego. Podjęte zostały próby (Przemyśl, Włocławek, Radom, Słupsk, Płock) objęcia systemem spółdzielczym rewaloryzacji zespołów zabytkowych. Ujęcie zabytku urbanistyki, traktowanego nierozłącznie ze społecznością lokalną i wskazanie jego roli w ochronie i rewaloryzacji, stało się jednym z najważniejszych elementów Rekomendacji Warszawskiej UNESCO w sprawie ochrony zespołów zabytkowych (1976 r.). Wysoka ranga tej problematyki została potwierdzona na konferencji ICOMOS-UNESCO-AIU (Kraków 1980 r.), poświęconej analizie realizacji założeń tego podstawowego, w skali światowej, dokumentu.

Potrzeby

Właściwe wykorzystanie istniejących zasobów budowlanych musi stanowić istotny element realizacji programu mieszkaniowego. Kompleksowa modernizacja zapewnić może możliwość ograniczenia nowych inwestycji budowlanych, a to z kolei prowadzi do znacznych oszczędności w zakresie infrastruktury technicznej oraz umożliwia ograniczenie rozwoju terytorialnego miast, a tym samym pozwala na utrzymanie terenów w użytkowaniu rolnym. Duży procent dawnej zabudowy reprezentuje wartości kulturowe i jej rewaloryzacja, traktowana priorytetowo, winna stanowić szczególnie ważną część

szerszych działań remontowo-modernizacyjnych. Rewaloryzacja i modernizacja istniejących zasobów musi być traktowana, jako integralna część procesu inwestycyjnego jednostek osiedleńczych, a zatem dysponować, proporcjonalnymi do potrzeb, możliwościami finansowymi, wykonawczymi i organizacyjnymi.

Występujący w planowaniu przestrzennym zwrot w kierunku działań zmierzających do utrzymania stanu istniejącego jest szansą dla pełniejszego wykorzystania zespołów zabytkowych. Konieczne jest usprawnienie procesu realizacji gdyż pozostaje on w jaskrawej dysproporcji w stosunku do znacznego postępu w dziedzinie projektowania.

Niezbędne staje się radykalne zwiększenie potencjału przedsiębiorstw wykonawczych zarówno sektora państwowego, jak i rzemiosła. Obecnie, moce przerobowe przedsiębiorstw remontowo-budowlanych nie przekraczają 6% potencjału budownictwa ogólnego, a winny osiągnąć przynajmniej 30%. Przesłanką sprzyjającą staje się fakt, że jak wskazała debata sejmowa, w ramach przekwalifikowania pracowników przewiduje się możliwość zatrudnienia przy remontach w budownictwie dodatkowo 200 tys. osób.

Potrzeby materiałowe winny być zaspokojone, w dużym stopniu, w oparciu o produkcję miejscową. Należy przy tym zwrócić uwagę, że niedocenianej dotychczas materiałochłonności budownictwa (65% ogólnych kosztów) można przeciwstawić wielkie oszczędności przy wykorzystaniu istniejących zasobów budowlanych. Adaptacja starej zabudowy, wobec wielkiego wzrostu kosztów nowego budownictwa (30 tys. zł za 1 m²) staje się konkurencyjna, również w zakresie cen.

Konieczne jest uświadomienie społeczeństwa, że wobec perspektyw uzyskania nowego mieszkania po roku 2000, słuszniej jest podjąć trud adaptacji starych mieszkań, których walory użytkowe i estetyczne są niejednokrotnie znacznie wyższe. Należy wykorzystać rodzący się obecnie ruch na rzecz organizacji małych spółdzielni mieszkaniowych, dla jego rozszerzenia na rewaloryzację istniejących zasobów. Niezbędna staje się społeczna reprivatyzacja części starego budownictwa. Przez termin ten należy rozumieć system spółdzielczego zrzeszania się lokatorów i użytkowników.

Wprowadzenie w życie systemu społecznej partycypacji wymaga całkowitej zmiany w sposobie kredytowania, subwencji, dotacji, pożyczek i ulg podatkowych. Dla przykładu we Francji, właściciele obiektów zabytkowych, udostępnianych publiczności, zwolnieni są od podatków od nieruchomości. Finansowanie modernizacji rewaloryzacji, prowadzonej przy udziale środków prywatnych i spółdziel-

czych, musi być uzupełnione z puli przeznaczonej na rozwój budownictwa komunalnego. Reaktywowanie tego działu budownictwa (tzn. mieszkań kwaterunkowych) ułatwi dysponowanie lokalami do czasowego i stałego przekwaterowania. Dla potrzeb rewaloryzacji należy wykorzystać również wszystkie będące w dyspozycji środki, np. przeznaczone na mieszkania dla twórców, do czego obiekty zabytkowe szczególnie się nadają.

Przyjęcie zasady aktywnej partycypacji ludności w procesie rewaloryzacji będzie również miało duże znaczenie dla zachowania tradycyjnego przeznaczenia budynków, zapobiegając zbyt radykalnym przekształceniom funkcjonalnym. Pozwoli to na utrzymanie dawnego charakteru i przekroju społecznego dzielnic staromiejskich, zapobiegając konfliktom społecznym.

Zakres prac remontowych i konserwatorskich często będzie musiał być ograniczony do niezbędnych zabiegów adaptacyjnych. Najważniejszą kwestią staje się uchronienie zabytkowej substancji przed zniszczeniem, zarówno w czasie prowadzonych prac, jak i w późniejszej eksploatacji. Ograniczenie zakresu prac będzie realne po przekonaniu specjalistów od bezpieczeństwa przeciwpożarowego o możliwości zachowania dużej części dawnych, najczęściej drewnianych stropów. Uzyskanie tego odstępstwa od stosowanych norm ma podstawowe znaczenie dla obniżenia kosztów prac oraz zachowania w większym stopniu autentycznej substancji zabytkowej.

Ścisłego określenia wymagają zarówno obowiązki, jak i przywileje użytkowników i właścicieli obiektów zabytkowych. Wymóg utrzymania obiektów w odpowiednim stanie, dokonywanie bieżących napraw i generalnych remontów nie może być w pełni egzekwowane, bez zapewnienia możliwości technicznych (materiały, wykonawstwo). Musi istnieć współodpowiedzialność władz terenowych i użytkowników za stan zabytków. W ten sposób realnego kształtu nabierze sformułowanie ustawy — „Ochrona dóbr kultury jest obowiązkiem państwa i powinnością jego obywateli”.

W Polsce ruch społeczny na rzecz ochrony zabytków ma bogate tradycje i określone podstawy prawne oraz organizacyjne. Jednak szczególnie ważne jest by nadać mu bardziej dynamiczny charakter. Aktywne działania na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego charakteryzują się w naszym kraju wielką nośnością społeczną. Dobitnie potwierdza to przykład Zamku Królewskiego w Warszawie.

*prof. dr hab. arch. Krzysztof Pawłowski
przewodniczący Polskiego Komitetu
Narodowego ICOMOS*

THE PARTICIPATION OF THE SOCIETY IN THE REVIVAL AND PROTECTION OF HISTORIC MONUMENTS — THE CONDITION, EXPERIENCES AND NEEDS

The term "participation" used in the title of the conference specifies its main task, i.e. to draw attention to the need for an active participation of the whole society in the protection of Polish cultural heritage. The emphasis has been put on the initiation and improvement of a mechanism necessary to evoke and employ all social initiatives in the field of the revival of the existing historic resources. The main cause of their poor or even critical condition is an unsatisfactory on the whole and often depreciating attitude to all elements of the real estate including the existing historic monuments. These trends can be noticed both in the land planning that paid attention mainly to new projects and in the housing economy that neglected old resources.

The fact that all resources have been covered by the municipal economy with a practically merely nominal maintenance of the title deed and a very low rent has resulted in that that owners are neither directly interested in keeping their buildings in good order nor they have adequate means to cover the cost of even minor repairs. On the other hand, the tenants do not prevent a gradual degradation in order to have a priority right in acquiring a new flat. The negligence flows, i.a., from a very poor development of repair and construction companies and unsatisfactory material management which has brought about an almost complete disappearance of traditional building materials. The need for an economic management has resulted in a significantly increased activity in the old-town centres. They have become a subject of full modernisation and restoration. Numerous examples have shown that restoration costs are lower than those required for new housing together with outlays on the extension of technical infrastructure.

Tasks in the field of restoration have become an important element of land development in town housing economy and social policy. A campaign was undertaken with the aim to "revive the town" in its traditional structure. A particularly critical assessment of large housing estates deprived of individual features and leading to social alienation has become a conducive factor.

The slogan of "a zero increase" which occasionally appears in the Polish land planning was first put forward in Bologna. This found its expression in the formulation of the programme for a maximum use of an extremely extensive historic centre through the adaptation of historic structures and their complexes. In order to prevent the displacing of former inhabitants from the complexes under reconstruction it has been decided that the entire local community should be included into the process. One could observe the endeavour to preserve a traditional use of the buildings; this was manifested by a tendency to avoid a transformation of the usage forms from housing into other kinds (e.g. offices, enterprises), which had been often the case in the past.

Conservation and participation: those two elementary principles which have become main elements of today's

town-planning workshops should be conceived in a broad sense. Conservation ought to be comprehended as an endeavour to keep all existing values, not only cultural and ecological but, generally speaking, all material values. Participation — as an indispensable element of the planning adequate both for a development of urban bodies and their reconstruction and for manifestations of social life. In view of a particular threat that inhabitants of old houses are facing, their active participation in the course of reconstructural processes is universally recognized as a problem of primary significance.

The above tendencies were first outlined during a campaign of the International Year of Monuments Protection in 1975. The Polish Committee of ICOMOS undertook then a number of measures aimed at their popularization in Poland. This found its factual expression i.a. in cooperation of the Ministry of Culture and Art and the Central Union of Housing Cooperatives. Attempts were made (Przemyśl, Włocławek, Radom, Słupsk, Płock) to cover historic complexes with a cooperative system. The rendering of a town monument, treated inseparably with the local community and pointing out its role in the protection and reconstruction, has become one of the most important elements of the Warsaw Recommendation of UNESCO on the protection of historic complexes (1976). A high rank of the problems was acknowledged at a conference of ICOMOS-UNESCO-AIU (Cracow, 1980) devoted to the analysis of the execution of the assumptions of this fundamental, on a word-wide scale, document.

A high percentage of old buildings has cultural values and their reconstruction, considered as a first priority, should represent a particularly important part of major repair and modernisation works.

The revival and modernisation of the existing resources should be regarded as an integral part of an investment process in settling units, and so, to have at its disposal financial, performance and organisational possibilities adequate to the requirements.

The implementation of the system of social participation calls for a complete change in the mode of granting credits, subventions and subsidies. The adoption of the principle of an active participation of the population in the revival process will be of great importance for the maintenance of a traditional appropriation of buildings, protecting them against too radical functional transformations. This will allow to preserve a former character and social profile of old-town districts and at the same time to prevent social conflicts.

The social movement in Poland on behalf of the protection of monuments boasts rich traditions and specific legal and organisational foundations. However, it is a particularly important to give it a more dynamic character. An active work on behalf of the protection of cultural heritage has in this country a high social impact, a fine illustration of which is the Royal Castle in Warsaw.